

*Кузьменко В. І.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри східноєвропейських мов
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії СБ України
<https://orcid.org/0000-0002-2402-1493>*

МОВА ЯК ІНСТРУМЕНТ І МІШЕНЬ: РОЛЬ ПРОПАГАНДИ В ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЯХ РФ (НА МАТЕРІАЛІ МЕДІА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ)

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу мови як інструменту та мішені в інформаційно-психологічних операціях РФ проти України, зосередженому на медіадискурсі тимчасово окупованих територій. У роботі розкрито, як російська пропаганда системно використовує мовні, дискурсивні та сугестивні технології для формування спотвореної картини світу, підриву української ідентичності та нав'язування вигідних агресору інтерпретацій реальності. Показано, що мова в умовах гібридної війни виконує подвійну функцію: з одного боку, вона є засобом маніпуляції, емоційного впливу та конструювання наративів; з іншого – стає об'єктом цілеспрямованого витіснення, підміни та дискредитації. Особливу увагу приділено аналізу пропагандистських практик у сфері освіти, де РФ застосовує спеціальні курси для дошкільнят, пропагандистські посібники, підміну історичних фактів, створення фейкових «героїв» та нав'язування ідеологічних штампів. Окреслено механізми лінгвосугестивного впливу, що ґрунтуються на повторюваності, емоційному насиченні, використанні символів та стереотипів, а також на поєднанні фактів із задалегідь заданою оцінкою. Проаналізовано способи інформаційної ізоляції населення на ТОТ: контроль медіапростору через супутникові комплекти «руський мир», цензуру цифрових платформ, блокування українського контенту та примусове підпорядкування місцевих авторів вимогам «роскомнадзора». Показано, що такі практики створюють замкнений інформаційний контур, у якому пропаганда стає єдиним джерелом інтерпретацій і норм поведінки. Результати дослідження демонструють, що російська пропаганда на ТОТ є системною, багаторівневою і спрямованою на довгострокову трансформацію мовної й концептуальної картини світу населення. Виявлені механізми впливу формують підґрунтя для розроблення ефективних стратегій протидії інформаційній агресії та відновлення інформаційної безпеки України.

Ключові слова: війна, дискурс, картина світу, медіа, наратив, маніпуляція, мова, інформаційно-психологічна операція, пропаганда, сугестивні техніки.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Гібридна війна, яку розв'язала РФ проти України у 2014 р. і яка у 2022 р. переросла у повномасштабне вторгнення з руйнуваннями цивільної інфраструктури та масовими вбивствами наших громадян, розпочиналася із застосування інформаційно-психологічного впливу

на різні цільові аудиторії. Для зовнішньої української – це вплив, спрямований на підрив української державності, розкол суспільства і повернення під тотальний контроль кремля. Для внутрішньої і міжнародної – задля виправдання своїх агресивних дій. Як зазначає американський військовий експерт Д. Херспрінг, інформаційно-психологічний вплив має принципові відмінності від інших видів впливу. Вони полягають у тому, що інформаційно-психологічні війни ведуться за рахунок інформаційно-психологічних операцій зазвичай на чужій території, вони не мають кордонів і проникають у розум супротивника, не залишають видимих слідів. У цих умовах об'єкту впливу здається, що він сам приймає рішення. Така війна є надзвичайно економною, оскільки навіть невеликий обсяг інформації дає максимально значущий результат, як то формування потрібної громадської думки, адже один і той самий факт в умовах інформаційно-психологічної війни може легко отримувати різні інтерпретації, аж до діаметрально протилежних. Такий інформаційно-психологічний вплив фактично є трансформацією картини світу [1]. Г. Почепцов зауважує, що особливість російської інформаційно-психологічної війни полягає у «мімікрії російської війни під невійну < яка > базувалась на створенні дезінформації з метою завадити як українському уряду, так і західним спостерігачам побачити реальні цілі. Росія мала можливість досить довго заперечувати факт присутності своїх збройних сил усередині країни, щоб закріпити здобутки, затримати будь-які контрдії урядових сил і створити дипломатичне прикриття для ворожої зовнішньополітичної діяльності» [2].

У дискурсі інформаційно-психологічних операцій РФ проти України мова відіграє подвійну роль. З одного боку вона є потужним інструментом для маніпулювання, адже «у масовій комунікації слово виконує сугестивну функцію впливу. Воно активізує уяву адресата, якщо звертається не до розуму, а до почуттів. Слово стає маніпулятивним механізмом, а вживання мовних одиниць з метою впливу на масову свідомість веде до руйнування системи цінностей і трансформації концептуальної картини світу» [3, с. 86]. З іншого боку – мова стає мішенню, оскільки на тимчасово окупованих територіях нашої Держави військово-політичне керівництво країни-агресорки вживає кардинальних заходів для повного витіснення з усіх сфер української мови замінюючи російською, таким чином трансформуючи мовну картину світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми.

Основною зброєю інформаційно-психологічних операцій рф проти України є маніпулятивна деструктивна пропаганда, яка «дозволяє впливати на масову свідомість населення та формування громадської думки» [4, с. 137]. Серед її методів і технологій, за оцінками експертів, найбільш ефективними при впливі на населення стали використання інтернету і соцмереж, ідеологічних штампів, маркетинг подій – «прив'язування» здійснюваних подій до певних дат чи історичних подій, активне використання різних чуток, використання різних національних і регіональних символів, просування різних стереотипів, пов'язаних із симпатіями чи антипатіями, використання віртуалізацій подій чи організацій реально неіснуючих («новоросія», «київська хунта»), міфологія політичних діячів минулого, мінімізація або перенасичення інформацією для «заплутування» людей і негативного впливу на громадську думку [5, с. 136].

Г. Почепцов, узагальнюючи моделі пропагандистської комунікації, розрізняє поняття *Пропаганда 1.0* і *Пропаганда 2.0*. На його думку, Пропаганда 1.0 має вертикальну структуру, вона агресивна, ідеологічна, побудована на образі *ворога*. Натомість Пропаганда 2.0 – м'яка, підступна, емоційна і побудована на образі *героя* і спрямована на утримання створеної картини світу [6]. Дегуманізація ворога може відбуватися з використанням різної термінології – шовіністичної чи расистської, або шляхом уникання власних назв ворогів чи поширенням неспітвджених заяв про «звірства». До прикладу, російський прокремлівський політтехнолог Ілєб Павловський протягом десятиліття до анексії Криму та захоплення частини Донецької і Луганської областей у численних виступах в медіа звертався до образу росії «оточеної ворогами» та образу Заходу, який «планує перетворити Україну на величезний випробувальний полігон антиросійських технологій» [7, с. 232–233].

Пропаганда є дискурсом влади, яка «відверто мімікрує під загальний суспільний інтерес або виставляє свій власний інтерес як інтерес всього суспільства. І тому є суцільною оманною або відвертою брехнею» [8, с. 250].

О. Шевченко наводить базові технології російської пропаганди як викривлення реальності:

1) «зрощення інформації про факт з емоційною оцінкою цього факту та представлення цієї оцінки як смислової суті наведеного факту», що фіксується в усталених словосполученнях, слова в яких семантично «зацементовані», або у використанні емоційно заряджених дієслів;

2) «евфемізм як основний прийом нейтралізації негативного враження від руйнівних або злочинних дій» – використовується для маскування реального смислу тієї чи іншої негативної події, таким чином фальсифікуючи історичне минуле або ж дії сучасного військово-політичного керівництва рф («спеоперація з повернення Криму у склад Росії», «гуманітарний конвой», «хлопок»);

3) «надмірно широке значення слова, яке позбавляє його референційності та перетворює на «семантичний фантом». Такі ідеологи політичного дискурсу «мають вигляд пустої та беззмістовної риторики»;

4) псевдоуточнююча конотація, яка зводить нанівець істинний смисл ідеологічного концепту («керована демократія»);

5) «логіка контрарності» як засіб «діалектичного» доведення через протилежність» («захоплення озброєними військо-

вими формуваннями Криму, щоб захистити громадян України від української влади») [8, с. 252–254].

Щодо лінгвістичних особливостей російської пропаганди, то, за спостереженням Л. Підкамінної, «мовні засоби відіграють важливу роль у формуванні як текстової, так і підтекстової інформації, актуалізують емоційнооцінний компонент і впливають на почуття реципієнтів, викликаючи сильні емоції, які знижують рівень критичного сприймання повідомлення» [9, с. 63].

Л. Федоренко зауважує, що такі лінгвістичні особливості пропаганди у контексті інформаційно-психологічних операцій, як «поляризація дискурсу з дихотомією “свій-чужий”, велика кількість епітетів (негативних до “чужих”, позитивних до “своїх”), утворення політичних ярликів, тактика риторичних запитань, метафори, гіперболи і метонімії у наративах, використання евфемізмів, тощо – усе це викликає в реципієнта емоції, блокує здатність критично мислити і формує за нього його ж світосприйняття, а відтак – спонукає до певних дій. Спосіб подачі інформації з відповідним набором комунікативних стратегій, технологій, тактик, мовних засобів через вплив мови на когнітивну інтерпретацію дійсності може завдати значної шкоди» [3, с. 86].

Мета статті – визначити, яким чином російська пропаганда використовує мову як інструмент впливу та як мішень у межах інформаційно-психологічних операцій на тимчасово окупованих територіях України, а також формує спотворену картину світу в медіадискурсі окупаційних ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із ключових інструментів інформаційно-психологічних операцій є мова, що виступає не лише засобом комунікації, а й механізмом формування світогляду, емоційних реакцій та соціальної поведінки. У контексті тимчасово окупованих територій України (далі – ТОТ) мова стає також мішенню, оскільки її зміст, функції та символічне значення піддаються системній трансформації, підміні або знищенню. На ТОТ російська пропаганда працює комплексно і всеохоплююче. Наприклад, у закладах освіти нав'язують наративи, які поширюють російські медіа, а медіа – висвітлюють події, пов'язані з упровадженням в освітній процес стандартів держави-агресорки. У 2025 р. на захоплених українських територіях рф запровадила спеціальний курс для дітей дошкільного віку «Розмови про важливе для дошкільнят: у якому світі ми живем». Тут яскраво простежується Пропаганда 2.0 за Г. Почепцовим – підступна й побудована на образі *героя*. Ілюстрації та методичні рекомендації спеціально виданого підручника використовують для занять у дитячих садках, закріплюючи у свідомості українських дітей тезу про те, що росія – їхня батьківщина. Дітям пропонують порівняти слова (рос.) «отец», «отечество», «отчина», «вотчина», наголошуючи на спорідненості цих слів, їхній виключно позитивній семантиці, а потім одразу нав'язують пропагандистські гасла, замасковані під народні прислів'я: «головне в житті – служити вітчизні» (рос. «главное в жизни – служить отчизне»), «жити – значить батьківщині служити» (рос. «жить – значит родине служить»), «хто за батьківщину горою, той істинний герой» (рос. «кто за родину горой, тот истинный герой»). Далі дітям пропонується готовий висновок: «наші батьки – наші захисники», але винятково в контексті участі у створених окупантами збройних формуваннях. Сугестивний вплив виражений за допомогою техніки багаторазового повторення у надмірній кількості інформації, присвяченій війні, військовій техніці і символіці,

а також нав'язуванням пропагандистських конструкцій «безсмертний полк», «георгіївська стрічка», «день перемоги», «герой радянського союзу» тощо, які і є зрощенням інформації про факт з його емоційною оцінкою. Публікації про цей курс активно поширювали різні медіа, таким чином наголошуючи на «важливості» такої пропаганди [10].

До обов'язкового вивчення дітьми шкільного віку на ТОТ міністерство освіти рф у 2024 р. запровадило офіційний пропагандистський посібник «наші герої», підготовлений з використанням лінгвосугестивних технік, зокрема власної інтерпретації історичних фактів та «привласнення» історичних постатей. Розмістили його на інтернет-порталі «єдиний зміст загальної освіти», а пропагандистські медіа активно цей матеріал поширювали. Розділений посібник на три частини – «дореволюційний період», «радянський період» і «сучасна росія». Першим із видатних діячів у списку пропагандисти зафіксували князя Київської Русі Володимира Великого, називаючи його «своєрідним символом християнської росії, з яким пов'язані багато пам'яток та пам'ятних місць» [11]. Серед «російських» діячів радянської доби в посібнику є народжений у Житомирі і репресований радянською владою авіаконструктор Сергій Корольов. А от «сучасна росія» представлена так званими «героями війни», які насправді були бойовиками терористичних підконтрольних росії квазіутворень, арсеном “моторолою” павловим, володимиром жоґою, ольґою “корсою” качурою, а також донькою ідеолога «русського міра» олександра дугіна – дар'єю дугіною, яку у 2023 р. підірвали в автомобілі.

А вже у 2026 р. за вказівкою президента рф міністерство освіти держави-агресорки має розробити «спеціальні навчальні посібники» з російської мови, які на тимчасово окупованих територіях мають використовувати при реалізації позакласної діяльності і таким чином охопити українських дітей тотальною пропагандою, повністю змінивши у їхній свідомості мовну і концептуальну картини світу [12].

Після повномасштабного вторгнення пропаганда та «зрощення» на окупованих українських землях посилюються. Якщо у 2014–2016 рр. у школах утворених на частині території Донецької та Луганської областей квазіреспублік українську мову ще вивчали як іноземну, то пізніше її вилучили з навчального процесу, залишивши спрощену факультативну програму. Проте, коли учні виявляють бажання вивчати цей факультатив, окупанти психологічно тиснуть на них і загрожують проблемами з навчанням. Паралельно ведеться боротьба з українським контентом – у школах вчителі перевіряють телефони школярів, а далі «у компетентні органи доповідають, якщо там виявлені українські номери або групи в соціальних мережах» [13].

Ще одним допоміжним засобом проведення інформаційно-психологічних операцій рф на ТОТ стали супутникові комплекти «русский мир». Тільки в Луганській області безкоштовно за спеціальною програмою «боротьби з пропагандою та недостовірною інформацією з українського боку» встановили понад 75 тисяч таких антен, які цілодобово транслюють російські телеканали. Паралельно ватажок терористичного угруповання «лнр» заборонив своїм «указом» використання так званих «неліцензованих антен». Медіа, які входять до пакету «русский мир», стали основним джерелом інформації для населення, а для військово-політичного керівництва рф – важливим засобом впливу на масову свідомість внаслідок використання ними усього можливого лінгвосугестивного інструментарію [14].

Окрім того, авторів Телеграм-каналів, що циркулюють на ТОТ і мають понад 10 тисяч підписників, окупанти зобов'язали додавати у спеціальний бот від «роскомнадзора», який може редагувати та видаляти публікації й блокувати коментарі [15]. Тобто, створили інформаційну ізоляцію українців, водночас поширюючи власну деструктивну пропаганду задля зміни ціннісних орієнтирів, а відтак – повної трансформації концептуальної картини світу.

Висновки. Про заборону росією на окупованих територіях Харківської, Луганської, Донецької, Запорізької та Херсонської областей української мови та української освітньої програми і водночас нав'язування власної наповненої антиукраїнською пропагандою системи освіти у 2024 р. ішлося у звіті міжнародної неурядової правозахисної організації Human Rights Watch. Зокрема наголошувалось, що росіяни застосовували тортури та жорстоке поводження до тих вчителів, хто продовжував викладати за українською освітньою програмою і відмовлявся працювати за стандартами держави-агресорки, а батькам погрожували штрафами або позбавленням прав на дитину [16].

Дослідження пропагандистського дискурсу окупаційних медіа дозволяє не лише описати механізми впливу, а й зрозуміти, як саме мова використовується для підризу української ідентичності та формування залежності населення від інформаційного контролю. Це, своєю чергою, створює підґрунтя для розроблення ефективних стратегій протидії інформаційній агресії.

Література:

1. Hersprin D. R. Rumsfeld's wars: the arrogance of power. *Lawrence: University press of Kansas*. XXIV, 2008. 247 p.
2. Почепцов Г. Інформаційні фактори посилення і послаблення військової дії. *ДМ Media sapiens*. 21.01.2018. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/20418/2018-01-21-informatsiyni-factory-posyleniya-i-poslablennya-viyskovoi-dii/>
3. Fedorenko L. Linguistic Dimension of Information and Psychological Operations by the Russian Federation Against Ukraine. *International Scientific Conference Development of Scientific Thought: Innovations, Achievements and Prospects: Conference Proceedings*. Riga: Baltija Publishing, 2025. P. 83–86.
4. Полторак В. А., Стадник А. Г. Пропаганда та її місце в процесі ведення інформаційних війн. Основні форми пропагандистського впливу: пряма пропаганда, джінса, публіситі, пропаганда 2.0. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*, 2020. Т. 3, №1. С. 126–138.
5. Єрмоленко А. М. Аргументативний дискурс у культурі суспільного діалогу. *Культура діалогу: національний круглий стіл*: Центр досліджень політичних цінностей. Харків: Фоліо, 2021. С. 7–20.
6. Почепцов Г. Г. Пропаганда 2.0. Харків: Фоліо, 2018. 420 с.
7. Померанцев П. Це не пропаганда. Подорож на війну проти реальності / пер. з англ. О. Форостина. Київ: Yakaboo Publishing, 2024. 288 с.
8. О. Шевченко. Особливості пропагандистського дискурсу РФ в період переходу до неототалітарних політичних практик. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України*, 2014. № 6 (74). С. 248–258 с.
9. Підкамінна Л. Мовні засоби психологічного впливу пропаганди. *Сучасний лінгвістико-інформаційний дискурс: мовні засоби, нарративи, символи, персоналії*: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації. Львів; Торунь: Liha-Pres, 2024. 100 с.
10. У дитячі садки привезли підручник «Разговори о важном» – на кожній десятій сторінці згадують війну. *Реальна газета*. 04.09.2025. URL: <https://realgazeta.com.ua/u-dytiachi-sadky->

- pryvezly-pidruchnyk-razghovor-o-vazhnom-na-kozhniy-desiatiy-storintsi-zghadiut-viynu/
11. Від Невського до “Мотороли”. Для російських школярів затвердили список “героїв”, яких вивчатимуть у школі. *Реальна газета*. 06.08.2024. URL: <https://realgazeta.com.ua/vid-nevskoho-do-motoroly-dlia-rosiyskykh-shkoliariv-zatverdily-spysok-heroiv-iakykh-vyvchatymut-u-shkoli/>
 12. Путін доручив розробити “спеціальні” посібники з російської мови для школярів на окупованих територіях. *Реальна газета*. 05.02.2026. URL: <https://realgazeta.com.ua/putin-doruchyv-rozrobyty-spetsialni-posibnyky-z-rosiyskoi-movy-dlia-shkoliariv-na-okupovanykh-terytoriiakh/>
 13. Ворог русифікує українців в окупації, – Луганська ОВА. *Реальна газета*. 17.08.2023. URL: <https://realgazeta.com.ua/voroh-rusyfykuie-ukraintsi-v-okupatsii-luhanska-ova/>
 14. Росіяни масово встановлюють супутникове телебачення “Русский мир” на Луганщині. *Реальна газета*. 09.10.2025. URL: <https://realgazeta.com.ua/rosiiany-masovo-vstanovliut-suputnykove-telebachennia-ruskyu-myr-na-luhanshchyni/>
 15. РФ відрізає окуповані території від усього світу – під контролем інформація, мобільний зв’язок і інтернет. *Дзеркало тижня*. 19.11.2025. URL: <https://zn.ua/ukr/war/rf-vidrizaje-okupovani-teritoriji-vid-usoho-svitu-pid-kontrolem-informatsija-mobilnij-zvjazok-i-internet.html>
 16. Україна: Примусова русифікація освіти на окупованих територіях. *Human Rights Watch*. 20.06.2024. URL: https://www.hrw.org/uk/news/2024/06/20/ukraine-forced-russified-education-under-occupation?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAR2ebYr5c4KLtWQHTIMktagnNWncG-EKqU1FXDYh7hHjeat2LYotyfBTDqs_aem_ZmFrZW1bW15MTZieXRlcw

Kuzmenko V. Language as an Instrument and a Target: The Role of Propaganda in the Information-Psychological Operations of the Russian Federation (Based on Media from the Temporarily Occupied Territories)

Summary. The article is a comprehensive analysis of language as both a tool and a target in the Russian Federation’s PSYOP and InfoOps against Ukraine, focusing on the media discourse in the temporarily occupied territories. The paper demonstrates how Russian propaganda systematically employs linguistic, discursive and suggestive techniques to

construct a distorted worldview, undermine Ukrainian identity and impose interpretations of reality that serve the aggressor’s interests. It is demonstrated that language, in the context of hybrid warfare, performs a dual function: on the one hand, it serves as a means of manipulation, emotional influence and narrative construction; on the other, it becomes the object of deliberate suppression, substitution and discrediting. The study pays particular attention to the analysis of propaganda practices in the education sector, where the Russian Federation employs special courses for pre-school children, propaganda manuals, the distortion of historical facts, the creation of fake ‘heroes’ and the imposition of ideological clichés. Mechanisms of linguistic-suggestive influence are outlined, based on repetition, emotional saturation, the use of symbols and stereotypes, as well as the combination of facts with a pre-determined assessment. The study analyses methods of information isolation of the population in the temporarily occupied territories (TOT): control of the media space via ‘Russian World’ satellite packages, censorship of digital platforms, blocking of Ukrainian content, and the forced subjugation of local authors to the requirements of Roskomnadzor. It is shown that such practices create a closed information loop in which propaganda becomes the only source of interpretations and norms of behaviour. The research findings demonstrate that Russian propaganda in the TOT is systematic, multi-layered and aimed at the long-term transformation of the population’s linguistic and conceptual worldview. The identified mechanisms of influence form the basis for developing effective strategies to counter information aggression and restore Ukraine’s information security.

Key words: war, discourse, worldview, media, narrative, manipulation, language, information and psychological operations, propaganda, suggestive techniques.

Дата першого надходження статті до видання: 24.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.04.2026